

Pabirci iz bilježnice – Romi srednje Podravine prema mojem sjećanju i spoznaji

MIRA KOLAR-DIMITRIJEVIĆ

U radu se navode podatci iz literature o životu Roma na području Podravine tijekom devetnaestog i u prvoj polovini dvadesetog stoljeća. Analizira se utjecaj povijesnih zbivanja na promjene u njihovom načinu života, s posebnim naglaskom na propise kojima je regulirano romsko pitanje. Osim toga, autorica navodi i nekoliko djela likovne umjetnosti i književnosti kojima su tema Romi povezujući ih s vlastitim sjećanjem na Rome u okolici Koprivnice ukazujući pri tome na potrebu daljeg istraživanja ove teme.

Ključne riječi: Romi, Podravina, dvadeseto stoljeće, Drugi svjetski rat, sjećanja

1. Uvod

Osmog travnja 2021. godine obilježeno je u Hrvatskoj pola stoljeća od Kongresa Roma u Londonu kada su izborili status najveće svjetske manjine i formirali svoje težnje kao narod. Oni su živjeli kraj nas, ali ih gotovo nismo zamjećivali. Svjetski dan Roma ponukao me da se prisjetim što o njima znam, koristeći se i rezultatima istraživanja drugih istraživača. Iako je genocid proveden 1942. godine preživio mali broj podravskih Roma, oni preživjeli su se vratili na svoja obitavališta i obnovili život. Suživot s njima nas obavezuje da se upoznamo s njihovom poviješću, ali i da im pomognemo u uspješnoj integraciji u cjelokupno društvo.

Među literaturom koja me potaknula na razmišljanje o ovoj temi, istaknula bih rad Danijela Vojaka objavljenog 2006. godine u okviru projekta Romi u Hrvatskoj.¹ Zahvaljujući njegovim višegodišnjim istraživanjima danas imamo priličan broj članaka o Romima u Hrvatskoj. U literaturi čitamo kako je još carica Marija Terezija pokušala riješiti pitanje Roma,² a Danijel Vojak usmjerio se na kasnija razdoblja

1 VOJAK, Danijel: *Romi u Podravini (1880-1941)*. // Podravina: časopis za multidisciplinarna istraživanja IV, 7, 2005., 107–124. Vojak je i doktorirao ne temu Romi u Hrvatskoj, a napisao je dosta velik broj radova u raznim dijelovima zemlje, te je danas najbolji stručnjak na tu temu.

2 MATASOVIĆ, Josip: *Cigani u doba terezijanstva i جوزيفinizma*. // Narodna starina 17, VIII, 2, 31. XII. 1928., 200–201. S popisom Cigana u Hrv. i Slavoniji 1781. – 1783.

i istražio njihov broj na temelju vladinih statistika od 1880. do 1941. godine, upotunjavajući svoj tekst podatcima iz radova brojnih drugih autora. Moram naglasiti kako zbog specifičnog načina života Roma, službene statistike popisa stanovništva ne iskazuju njihov stvaran broj. Oni su često izbjegavali evidenciju vlasti ne prijavljujući se prilikom krštenja i smrti, a nemaju ni posebnih grobišta. Romi u Podravini u velikom su broju živjeli nomadskim životom, dijeleći se u posebne skupine i baveći se posebnim zanimanjima. No rado su se zadržavali u blizini mađarske granice te bi u slučaju sukoba s vlastima prelazili Dravu i Muru i nestajali za izvjesno vrijeme iz nekog kraja u kojem bi se oni ili njihovi nasljednici ponovno pojavljivali. Vojak zaključuje da je domaće stanovništvo bilo poprilično neprijateljski raspoloženo prema nomadskim Romima, ali da je bilo i onih koji su tražili da se Romi integriraju i da im se u tom procesu pomogne kod nastanjivanja, naobrazbe, zaposlenja i uopće integracije. No taj je proces i danas nezavršen iako smatram da je u Podravini dosta uspješan.

2. Propisi i druge mjere za rješavanje romskog pitanja

Vojak je opisao propise i druge mjere kojima su vlasti nastojale prisiliti Rome na trajno nastanjivanje. No takve odluke nisu donosili Podravci, već su oni bili ugrađeni u upravnu politiku Zemaljske vlade. Za razliku od vremena carice Marije Terezije i Josipa II. koji su donijeli odluke o popisu Roma i poduzeli akciju da se oni stalno nasele i uklope u okolno društvo,³ austro-ugarske su vlasti u 19. stoljeću postupale prema Romima kao prema neželjenoj i nestalnoj narodnosnoj skupini, što je često završavalo pretjeranim kažnjavanjem za najmanje prijestupe i njihovim stalnim progonom. Progoni Roma i netrpeljivost

izvjesnog dijela domaćeg stanovništva zbog različitosti načina života bili su konstantna povijesna pojava, no u 20. stoljeću Romi su doživjeli pravi genocid. Kratko vrijeme nakon formiranja Nezavisne Države Hrvatske 1941. godine velik broj Roma odveden je u Jasenovac i tamo ubijen. U današnje vrijeme nastoji se Romima pomoći da se stalno nastane i uklope u postojeće društvo te da se ne bave samo sakupljanjem otpada jer u njihovoj prirodi ima mnogo neiskorištenih mogućnosti koji su pravo bogatstvo svijeta što je dokazano u njihovom talentu za glazbu i ples. Kao primjer ističem motiv plesa španjolske Romkinje Carmen u istoimenoj Bizetovoj operi, što svjedoči o tome da su i poznati umjetnici uočavali njihove talente. Na Kongresu Roma u Londonu 1971. zaključeno je kako je status Roma svjetski problem te se o njegovom rješavanju mora razmišljati na svjetskoj razini.⁴

3. O životu Roma iz literature i umjetnosti

Vojak je težište svog rada stavio na zadnju četvrtinu 19. i na prvu polovinu 20. stoljeća, i smatram da je njegov rad temeljni rad za povijest Roma u Podravini. Istražio je i uspješan proces stalnog nastanjivanja nekih Roma, koji su, ako su bili katolici, lakše prihvaćali jezik domaćeg stanovništva nego oni koji su ne samo po jeziku, običajima i načinu života već i po vjeri bili različiti od domicilnog stanovništva. Detalji o pojedinim romskim naseeljima i načinu njihovog života još su uvijek dobrodošli u našoj historiografiji, a najnoviji podatci o njihovom broju nalaze se u Leksikonu manjina.⁵

4 Jean-Paul CLEBERT: *Cigani*. Zagreb: Stvarnost, 1967.

5 Trebalo bi i za manjine u Hrvatskoj izraditi leksikon kakav je 2020. godine objavljen za Hrvate u stranim zemljama. (*Leksikon hrvatskog iseljeničtva i manjina*, čiji su urednici Vladimir Šakić i Ljiljana Dobrovšak, a izdavači Institut društvenih znanosti Ivo Pilar i Matice hrvatskih iseljenika).

3 J(AGIĆ), I(van): *Cigansko pitanje*. // *Gospodarski list*, 22 (20. 11. 1888.), 169.

Zbog njihovog nomadskog načina života teško je pratiti i brojno stanje Roma u prošlosti. Vojak je iznio svoje mišljenje o naseljavanju Roma u Podravini od druge polovine 13. stoljeća, navodeći probleme oko utvrđivanja tog broja. Svakako da je doseljavanje Srba u područje Srijema, Bačke i Banata uzrokovalo potiskivanje Roma na zapad. To je započelo doseljavanjem Srba pod patrijarhom Arsenijem Crnojevićem 1690., ali je zahtjev Roma za njihovim narodnosnim priznanjem bio odbijen od Sabora u Požunu na zahtjev Mađara i Hrvata. No priznat je 1848. suverenitet pravoslavnom stanovništvu pa je Vojvodina Srpska uživala 1848. poseban status pod patrijarhom Rajačićem, čije upravne vlasti nisu bile sklone katoličkim Romima. Dok je pravoslavno stanovništvo na području Podunavlja jačalo, katoličko se je smanjivalo, što je potaknulo kretanje katoličkih Roma prema zapadu.

Istraživači povijesti Roma navode da je nomadski način života, ali i poneki izgred skretao pažnju vlasti na njihov način života pa je to postao problem mnogih vlasti koje su njegovo rješenje pokušavale pronaći tijekom dužeg vremenskog razdoblja. Romsko pitanje postaje otvoreno pitanje koje vlasti nisu mogle ni znale riješiti zbog njihovog otpora i specifičnog načina života.⁶ Njihov broj se ne može točno utvrditi, jer su često mijenjali boravišta, a nerado su se i upisivali u matične crkvene knjige i kod općinskih matičara. Daniel Vojak je opisao pojedinačne slučajeve vezane uz Rome, ali njihovo brojčano stanje iskazuje tek nakon što ih je Zemaljski statistički zavod u Zagrebu zaveo kao posebnu kategoriju prilikom popisa stanovništva 1880. godine. Osvrćući se na razdoblje od 1880. do 1910. godine on se ograđuje i navodi da i ti podatci nisu potpuno vjerodostojni iz raznih razloga, a ponajviše zbog toga što se mnogi Romi izjašnjavaju kao Rumunji

6 VOJAK, Danijel: *Inicijativa Hrvatsko-slavonskoga gospodarskog društva za reguliranje »ciganskoga pitanja« u Hrvatskoj i Slavoniji potkraj XIX. st. // Društvena istraživanja XVIII, 6 (104), 2009., 1157.*

ili izbjegavaju popisivanje iz nekih drugih razloga.⁷

Po vjeri gotovo svi su Romi bili rimokatolici. Vojak je iskazao da je 1931. samo u kotaru Đurđevac bilo 10 pravoslavnih Roma, u kotaru Koprivnica 8, ali u kotaru Ludbreg 73.⁸

Obrazovanje Roma bilo je slabo i mnogi su bili nepismeni. Podatke o pismenosti je Vojak uspio naći samo za 1921. godinu. U kotaru Đurđevac je djelomično pismen bio samo jedan Rom i jedna Romkinja, u kotaru Koprivnica jedan Rom, dok su svi drugi bili nepismeni.⁹ Ovaj podatak je zastrašujući i ukazuje na slabu brigu tadanjeg društva za uključivanje Roma. Potpuna nebriga odgovornih za njihovo opismenjivanje rezultirala je i nebrigom društva za njihovo zapošljavanje. Kako bi preživjeli, Romi su bili prisiljeni raditi sve poslove koji su im se nudili. Nisu bili ni nacionalno osviješteni, pa se 1931. godine čak 473 Roma u đurđevačkom kotaru deklariralo kao Jugoslaveni, a samo 33 kao Romi i jedan kao Mađar, a na poticaj vlasti na području koprivničkog kotara popis je 1931. zabilježio 503 Roma jugoslavenske nacionalnosti i 13 mađarske, dok se kao Ciganin ili Hrvat nije deklarirao niti jedan Rom. U gradu Koprivnici samo su se dva Roma iskazala kao Jugoslaveni, a u Ludbregu svih 130.¹⁰ No većina nije uopće bila ni uključena niti upitana za nacionalnost. Negativna percepcija Roma od strane domaćeg stanovništva odrazila se i na rezultate popisa stanovništva, zbog čega moramo brojeve iskazane u tim popisima uzeti s rezervom budući da ne odražavaju

7 VOJAK, Danijel: *Romi u Podravini, 113–119.* (Prema podacima iz navedenog djela izrađena je tabela koja u potpunosti ne zadovoljava potrebe istraživanja budući da za Ludbreg 1921. nemamo podataka, a radi neevidentiranja stvarnog broja Roma čitava je ova tabela samo približna. Nedostaju i podatci za Pitomaču.)

8 VOJAK, Danijel: *Romi u Podravini, 114.* (U cijeloj Savskoj Banovini bilo je 4401 pravoslavnih Roma, a katoličkih 9873, što znači da je u drugim krajevima bilo više pravoslavnih Roma nego u užoj Podravini.)

9 VOJAK, Danijel: *Nav.dj., 115.*

10 VOJAK, Danijel: *Nav.dj., 119.*

realno stanje u prošlosti. Prijedlozi za rješenje romskog pitanja ponekad su i u prošlosti bili užasavajući, jer su sadržavali elemente genocida.¹¹

Romi nisu jedinstven narod. Oni se dijele u plemena, koja često imaju ne samo različiti način života već i jezik. Nepriznati kao nacionalna manjina, ali i kao jezična skupina oni su izmicali etničkim istraživanjima, iako je način njihovog života privlačio pjesnike pa i slikare. Za đurđevačke Rome imamo prvi stručni rad tek 1984. iz pera Nevena Hrvatića koji je obradio Rome na području Đurđevca¹² da bi 14 godina kasnije zajedno sa Suzanom Ivančić istražio njihove socijalne karakteristike.¹³ Romi u Pitomači istraživani su mnogo više, ali to područje nije obuhvaćeno ovim radom.

Pjesnik i krajišnik Ivan Pintar Virovski još je 1858. objavio pjesmu *Cigani*. Kao što je pjesnik hrvatske himne Antun Mihanović u pjesmi *Naša domovina* uspio zorno prikazati život Hrvata, tako je i Pintar uspio obuhvatiti život Roma. Obje pjesme su nastale u slično vrijeme, a kako bismo stekli dojam o tome kako su pjesnici doživjeli Rome i njihov način života sredinom 19. stoljeća citirat ću dio pjesme *Cigani* Ivana Pintara Virsovskog.¹⁴

*Šatorice ustran puta -
Naselila družba selo,
Kad nij' glada sve veselo,
Il kad nije zima ljuta,
Glad i zima - zlo joj nosiš,
Svemu inom svedj prkosiš.*

*Iz čadjavih tih šatora
K bližnjem mjestu mnogi teku,
Prosit, bajat, da što steku,
Il da kradnu kakvog stvora:
A sa takve malenkosti,
Ženam, djeci hljeba dosti.*

*Ciganice i cigane
Svud po sajmiš vidjeti je,
Gdje njih nije, sajma nije,
Konju cieni tuj nestane:
A za konje - pa i loše
Znaju dobit dobre groše.*

*Starci kuju, driemlju, puše,
Kao guske žene sbore,
Ugljvljem te njeki dvore,
A mješinom gdje koj duše,
Hitra ruka groždje tuče,
Mal - čekićem, dok je vruće.*

*Njeki opet opočiva
U kolesih s truda svoga,
A sred sanki žudjenoga
Samo o vrljih konjih sniva,
samo o konjih i kapari,
I o kradji i prijevri.*

*Bake stare, bajalice,
Nepomično u dlan glede;
A one što uz njih sjede
Mladje, ludje ciganice
Poučaju o znanosti
O bajanju svoj mudrosti.*

*Djeca mužkog, ženskog spola
Na pol gola drpaju se,
Konjem i psom igraju se
Okol, mimo, ispod kola;
Njeki bičem popuckara,
Kraj kljuseti, vele stara.*

Romi su živjeli upravo onako kako je to opisao ovaj gotovo zaboravljeni hrvatski pjesnik. Zanimljiva je biografija ovog gotovo zanemarenog pjesnika rodnom Podravine. Ivan Pintar Virovski rođen je u Virju 1822. u kući br. 153 preko puta nekadašnjeg općinskog ureda. Otac mu je bio bačvar iz Sudeta u današnjoj Češkoj, a

11 VOJAK, Danijel: Nav.dj., 120–121.

12 HRVATIĆ, Neven: *Romi na području općine Đurđevac*. // Podravski zbornik 1984 (ur. Franjo Horvatić), Koprivnica: Muzej grada Koprivnice, 1984., 269–187.

13 HRVATIĆ, Neven; IVANČIĆ, Suzana: *Povijesno socijalna obilježja Roma u Hrvatskoj*. // Društvena istraživanja IX, 2-3, 2000., 251–288.

14 PINTAR VIROVSKI, I(van): *Cigani* // Neven. Zabavan, poučan i znanstveni list. (urednici: dr. Josip Vranjicanji Dobrinović i prof. Vlatko Pacel) 17 (21. 7. 1858.), Uvodnik.

Razdava se svake sabbote. Cijena mu je 4 for. za domaću, za vanjske 5 f. poštom; za pol god. po-lavica.

NEVEN

Učitelj (normal-skih i početnih učionica) i svi učeni- ci plaćaju samo 3 for. poštom za cijelu godinu.

ZABAVAN, POUČAN I ZNANSTVEN LIST.

Izdava ga narodna čitaonica Riečka.

Uređuju Dr. Josip Vranjčanji Dobrinović i Prof. Vinko Pacel.

Br. 17. Na Rieci 24. srpnja 1858. VII. godina.

CIGANI.

Šatorice ustran puta —

Naselila družba selo,
Kad nij glada, sve veselo,
II kad nije zima ljuta.
Glad i zima — zlo joj nosi
Svemu inom svedj prkosi.

Iz čadjavih tih šatora
K bližnjem mjestu mnogi teku,
Prosit, bajat, da što steku,
II da kradnu kakog stvora:
A sa takve malenkosti
Zenam, djeci hleba dosti.

Cigalice i cigane
Svud po sajmih vidjeti je,
Gdje njih nije, sajma nije,
Konju cijene tuj nestane;
A za konje — pa i loše
Znanju dobit dobre groše.

Starci kaju, drienlju, puše,
Kao guske, žene sbore,
Ugljeviem te neki dvore,
A mjesinom gdje koj duše;
Hitra ruka gvozdje tuče,
Mal — čekicem, dok je vruče.

Njeki opet opočiva
U kolesih s truda svoga,
A sred sanki žudjenoga
Samo o vrlih konjih sniva,
Samo o konjih i kapari,
I o kradji i prevari.

Bake stare, bajalice
Nepomično u dlan glede;
A one što uz njih sjede
Mladje, ludje ciganice
Poučuju u znanosti
O bajanja svoj mudrosti.

Djeca mužkog, ženskog spola
Na pol gola drpaju se,
Konjem i psom igraju se
Okol, mimo, izpod kola;
Njeki bičem popuckara
Kraj kljuseta, vele stara.

Kad kočija mimo grede,
Eto djece, jao! kuku!
Za kočijom pruživ ruku
Uz nju, za njom trčec sliede:
Gospodine! daruj, daruj!
Jen krajerac ti ne žaluj!

Smiluje se mnogi tada,
Baciv nješto novca mala,
Al i bičem, nije šala
Kočijaš ih dari rada:
Bič jedini jer im kratki
Dalje uz kola još trčati.

Tako cijelo selo živi
Pet šest dana s jednog mjesta,
Poslie dalje vodi cesta —
I bog dobri dohrostiti;
Jer je svakog Ciganina
Nigdje i svagdje domovina.

I. Virovski.

nerala Radetzkog. Zatim izlazi iz vojske te služi na dobru Erdödyja i Thurn Taxisa u Gorskom kotaru i tu je vjerojatno došao u dodir s urednicima *Nevena* Vranyczany Dobrinovićem i prof. Vinkom Pacelom, ali i s Antom Starčevićem, koji je napisao prvi članak o Ciganima u *Nevenu*. Ivan Pintar Virovski objavio je u tom časopisu više pjesama posvećenih prirodi, a 1858. godine objavio je i pjesmu »Cigani«. Pintar je bio kasnije saborski zastupnik velikogoričkog kotara gdje je živio na svojem imanju, a umro je u Bukovju 7. rujna 1898. godine, te je tamo i pokopan.¹⁵

Otkuda Pintaru ideja da piše o Romima možemo samo nagađati. Pretpostavljam da su Romi timarili krajiške konje i da su bili pratnja konjaničkim pukovnija točna. Tim krajiškim jedinicama koje su ratovala i izvan Hrvatske konji su bili vrlo potrebni i važni. Oni su vukli i kola s municijom i prehrambenim artiklima, a za konje su se često brinuli Romi. U vrijeme Napoleonskih ratova konji su bili glavno prijevozno sredstvo, ali i kasniji ratovi Habsburgovaca bili su ovisni o konjima sve dok se nisu počele graditi željezničke pruge. Prije izgradnje ličke željeznice 1873. do Rijeke sve se je u Hrvatsko primorje moralo dovoziti konjima, a prijelaz preko Velebita često je bio jako težak, kako opisuje ilirska književnica iz Karlovca Dragojla Jarnević u svojem *Dnevniku*.¹⁶

Izgradnja željezničke pruge od Karlovca do Rijeke 1873. godine, kao i ukidanje Vojne krajine potjerali su Rome iz pasivnih krajeva juga prema Savi i Dravi, gdje su se nazirale povećane mogućnosti zaradivanja kroz trgovinu i industrijalizaciju i gdje je stočarstvo bilo značajna gospodarska grana što se može povezati sa sklonošću Roma za uzgoj i brigu o konjima. Oni su, kao što je već spomenuto, timarili vojničke konje, liječili ih, ali i pokapali. Vjero-

Sl. 1. Pjesma Ivana Pintara Virovskog objavljen 1858. godine u listu Neven.

majka mu je bila kćer kapetana Tomaševića. Pintar je služio u četama generala Radetzkog, pa je opjevao i bitku kod Verone. Prezime Pintar dobili su po tome što se obitelj bavila bačvarstvo, tj. izrađivanjem dužica od drva, koje su krajem 19. stoljeća postale važan izvozni artikl iz Hrvatske u Francusku, a tada je u okolici Drave još bilo mnogo hrastova. Ivan Pintar polazio je carsku trivijalnu školu u Virju, a zatim je nastavio školovanje za geometra u Bjeļovaru gdje se nalazila takva škola i gdje se poučavalo isključivo na njemačkom jeziku. Zbog forsiranja germanizacije postao je uvjereni pristaša hrvatskog narodnog preporoda. Kao svršeni mjernik služio je kod vojnog građevnog odsjeka, pa je vjerojatno tako stigao i u Italiju s vojskom ge-

15 KRČMAR, Stjepan; PINTAR VIROVSKI, Ivan: *Zaboravljeni pjesnik XIX. Stoljeća*. // Podravski zbornik 1982 (ur. Franjo Horvatić), Koprivnica: Muzej grada Koprivnice, 1982., 165–168.

16 JARNEVIĆ, Dragojla: *Dnevnik*. Karlovac: Matica hrvatska, 2000.

dostojan dokaz o brizi za konje kod satnija nalazimo u Virju gdje je u blizini željezničke stanice tijekom Prvoga svjetskog rata djelovala konjska bolnica. U njezinoj blizini se nalazila i gostionica koja je u prizemlju priređivala terevenke s plesom i pjevanjem, a na prvom katu su trgovci iz inozemstva mogli i prenočiti. Tijekom Drugoga svjetskog rata na tom prostoru svoj posjed imao je gazda Ciganović koji se bavio upravo trgovinom konja. U neposrednoj blizini konjske bolnice nalazilo se i stočno sajmište gdje se obavljala kupnja i prodaja konja, krava i ostale stoke i gdje je vođa Hrvatske seljačke stranke doktor Vladko Maček defilirao u vrijeme Banovine Hrvatske na konju pred konjaničkim odredom Hrvatske seljačke zaštite.

Sve je to uvjetovalo da je u Virju i okolini boravilo dosta Roma, pa je o njima pisao još 1912. i Franjo Fancev, također rođen u Virju.¹⁷ Balkanski ratovi 1912. i 1913. godine potaknuli su uzgoj vojnih konja, koji bi u slučaju rata bili glavno prijevozno sredstvo. Srećom, Austro-Ugarska Monarhija nije sudjelovala u tom ratu. No u Prvom, a i u Drugom svjetskom ratu gotovo su svi konji mobilizirani za vojne potrebe i oranje se moralo obavljati uz pomoć volova i krava, a u nekim krajevima su seljaci morali i sami vući plug. Problemom Roma bavio se i Josip Tomac, koji je 1899. godine pisao o Romima.¹⁸ On je možda i autor članka u Ljubićevim novinama *Podravcu 1902 godine*.¹⁹ Problemom kolonizacije Roma i njihovog stalnog nastanjanja bavile su kontinuirano vlasti, osobito žandarmerija radi učestalih romskih izgređa tijekom gladnih godina. Isti problem mučio je i Mihovila Pavleka Miškinu koji je postavio pitanje dodjele zemlje Romima kroz provedbu agrarne reforme poslije

Sl. 2. Uljani portret mladog Roma koji je naslikao Stjepan Kukec. (vi. Elizabeta Wagner)

1920. godine.²⁰ Problem stalnog naseljavanja Roma istican je i za čitavo vrijeme trajanja monarhističke Jugoslavije. No taj se problem nije uspio riješiti, jer su Romi izbjegavali načine kojima se to željelo postići. Njihova ljubav za slobodno kretanje bila je snažnija od komadića loše i često močvarne zemlje koju bi dobili za gradnju svoje nastambe, kao i najslabije plaćenog posla u okolnom mjestu i to obično za jedan ili dva dana. A za bolja zanimanja nisu imali škole i mnogi su bili nepismeni. O tom velikom problemu pisao je i narodni zastupnik Ivan Zatluka 1938. godine.²¹

17 FANCEV, Franjo: *Iz prošlosti i sadašnjosti Cigana*. // Narodne novine, 287 (18. 11. 1912.) i 288 (19. 11. 1912.), 3. Možda iz njegovog pera potječe i članak *Naseljavanje Cigana*. // Narodne novine. 211 (15. 9. 1916.), 5–6.

18 TOMAC, Josip: *O položajstvu pod ciganskim šatorom*. // Podravac, 2 (16. 1. 1899.), 3.

19 *Nešto o Ciganima*. // Podravac, 7 (29. 4. 1902.), 3–4.

20 PAVLEK MIŠKINA, Mihovil: *K agrarnom pitanju ili što ćemo s Ciganima?* // Razgovor I/1920, 2–3., 37–39.

21 ZATLUKA, Ivan: *Ciganski problem*. // Podravske novine, 35 (3. 9. 1939.), 2.

Romi su imali svoja naselja u blizini većih mjesta, i bili su na neki način vezani uz stalno stanovništvo. Iako su im čerge postavljene izvan mjesta, oni su redovito dolazili u sela i grad u potrazi za zaradom, nudeći svoje usluge i svoju drvenu robu za malo novca. Preuzimali su i bolesne domaće životinje koje bi nakon uginuća znali iskoristiti za hranu nakon što su ih držali u zemlji neko vrijeme.

Zbog brige za vojne konje više Roma nalazimo na krajiškom području nego na području Banske Hrvatske pa tu treba tražiti razlog njihovog nastanjivanja kod Ferdinandovca, Novigrada Podravskog te kraj Koprivnice u naselju Žlebic i Reki, ali i u Drnju, gdje je do 1871. bila tromeđa Banske i vojničke Hrvatske i Međimurja. Preko Drnja u kojem su bili naseljeni i brojni židovski trgovci prolazio je najznačajniji trgovački put prema Mađarskoj preko Lendave, a dio i preko ostalih dravskih prijelaza. Romi su bili izvrsni trgovci konjima te su se na račun te trgovine pričale mnoge šale i pošalice. Mnogo ih se napadalo, ali ih se i štitilo, jer su upotpunjavali način života domaćih stanovnika. Pokušaj njihovog nastanjivanja i integracije bio je dugi proces, obavljan s većim ili manjim uspjehom za vrijeme raznih režima i vlada. Prisilno naseljavanje obično nije imalo uspjeha, jer bi preko noći takva romska naselja ostala prazna, čim se Rome opteretilo obavezama koje su oni osjećali kao sputavanje slobode. Sloboda im je bila draža od svega i nisu priznavali drugu vlast osim svoje plemenske gdje se strogo poštivala starosna hijerarhija.

Godine 1890. otvorio je Židov Leon Fischer rudnik Žlebic kraj Koprivnice koji je 1902. kupila francuska firma *Compagnie Internationale de Mines & Charbonnages* i koji je 1923. zatvoren zbog prodora vode u horizontalni rov na dubini od 100 metara. U njemu su za vrijeme Prvoga svjetskog rata radili mnogi ratni zarobljenici i zatočenici kopajući ugljen. Iako slabe kvalitete, taj lignit je upotrebljavan za vlakove, ali i u domaćinstvima. Zbog slabe kalorične vrijednosti nije mogao postići dobru tržišnu

cijenu. Nakon zatvaranja rudnika u rudarske barake su se uselili Romi i Žlebic je nazivan i »ciganski sokak« te je postao glavno boravište za Rome koji su se držali grada Koprivnice i Reke sve do 1941. godine, kada su nagurani u željezničke vagone i odvezeni u Jasenovac gdje su ih odmah pobili.²² Koprivnica se tijekom zadnje četvrtine 19. stoljeća, a još više u prvoj četvrtini 20. stoljeća razvila u značajno trgovačko i sajmeno mjesto u kojem je bilo zarade za mnoge slabo plaćene i povremene poslove te su romske obitelji Oršoš i Bogdan, a i drugi Romi, radili na tim sezonskim poslovima.²³ No o njihovom bijednom životu vodilo se malo brige. Romi su u Žlebicu živjeli u napuštenim rudarskim barakama, ali su mnogi sagradili i kućice od pruča, oblijepljene blatom, a bilo je i zemunica u koje su se sklanjali – zajedno sa svojim životinjama za oštih zima. No broj Roma u Žlebicu nije bio stalan. Njihov broj je ovisio o mogućnostima nabavljanja hrane i zarade. Živjeli su izolirano i svakako svojim posebnim načinom života, a najpotpunije taj život opisuje Ivica Grgić. Vladimir Milivojević u svojoj knjizi *Reka*. spominje Ferdu Bogdana i Katicu Oršoš, Rome iz Žlebica, a navodi i dosta drugih podataka o Romima. Njemu zahvaljujem i spoznaju o radu Ivica Grgića o Romima. Recenzirajući njegov rukopis za tiskanje saznala sam i da je moj gimnazijski kolega Ivica Grgić obranio svoju diplomsku radnju na Školi za socijalne radnike u Zagrebu pod naslovom »Cigani na području općine Koprivnica« (Koprivnica 1958.) te je to prvi cjeloviti rad o koprivničkim Romima.²⁴ Grgićev rukopis sačuvao je Milivojević i mislim da bi ga trebalo

22 MILIVOJEVIĆ, Vladimir: *Reka. Povijest, priče, ljudi I*. Koprivnica: Muzej grada Koprivnice, 2018., 143–144. (Ivica GRGIĆ, *Romi u Reki*, Reka 1954. diplomski rad na Upravnoj školi u Zagrebu, rukopis kod V. Milivojevića, a autor ga je koristio i kod pisanja knjige).

23 BAUMAN, Željko: *Ljetopis mučkorečki. Bitter brook chronicle*. Sisak: Naklada Obitelji Bauman, 1997., 174, 184, 188.

24 Ivica Grgić je oženio 1971. slikaricu Sunčanicu Tuk, rođenu 1944., i imao s njom kćer.

objaviti.²⁵ Time i Grgić ne bi bio potpuno zaboravljen. Njegov rukopis je prvi rukopis te vrste o Romima na području Koprivnice, a radeći u socijalnim i komunalnim službama Koprivnice dulje vrijeme on je prema Romima imao posebnu empatiju pa bi bilo zanimljivo obraditi njegov utjecaj na činjenicu da su Romi u Koprivnici zbrinuti i danas mnogo bolje nego u drugim područjima Hrvatske.

Uvjerljivu sliku života Roma ostavili su nam i naivni slikari koji su ih slikali na sajmovima.²⁶ Jedan od pionira hrvatske fotografije grof Karlo Drašković načinio je odličnu fotografiju starijeg Roma, vjerojatno Bagušara, čija markantna pojava odaje izvjesno dostojanstvo koje nije mogao izbrisati ni težak i mukotrpan život i bijeda. Dugogodišnji suradnik glavnog koprivničkog tiskara Vinka Vošickog akademski slikar Stjepan Kukec naslikao je u ulju dva portreta mladog ciganskog para. Jedan od tih portreta nalazi se u posjedu moje obitelji. To je uljana sličica lijepog mladića. Sliku djevojke vidjela sam na Kukecovo izložbi u Koprivnici sedamdesetih godina, ali ne znam u čijem se posjedu danas taj portret nalazi. U svakom slučaju bilo bi vrijedno te dvije slike povezati uz život Roma u Koprivnici.

4. Sjećanja na djetinjstvo i susrete s Romima

Kada se prisjećam mojeg djetinjstva sjetim se uvijek i Roma koji su dolazili utažiti žeđ na bunaru u našem dvorištu u Varaždinskoj ulici 9 u Koprivnici. Bio je to bunar na kolotur s vedricom koja se

25 MILIVOJEVIĆ, Vladimir: *Reka I*, 76–77., 105, te rukopis istog autora strana 119. poglavlje 3.3.8. Na stranici 142. svoje knjige Milivojević je objavio i sliku rudnika Žlebic iz 1908. godine, kada je ugljenokop radio punom parom.

26 Godišnji sajmovi su se u Koprivnici održavali 3. veljače, prvi radni dan po Blagovijesti, 4. svibnja, 2. srpnja, 28. listopada, 7. prosinca te svakog trećeg ponedjeljka u mjesecu. Tjedni sajam održavao se svakog ponedjeljka. Prije se održavao u nedjelju, ali je to u vrijeme Patačića bio zabranjeno, pa je održavanje pomaknuto na ponedjeljak.

nikada nije skidala s lanca. Vrata su naše kuće uvijek bila otvorena svima i nisu trebali tražiti dozvolu kako bi posjedali oko bunara nakon sajma te tu nešto prezalogajili i napili se vode. Oni su Varaždinskom ulicom kao i Križevačkom cestom stizali u grad, gdje su prodavali korita i pletene košare, a Romkinje su se bavile gatanjem po kućama, ali nikada nisu ulazile u kuće već su iz dvorišta zazivale gazdaricu. Često su od nas dobili i nešto hrane. Usuđujem se zaključiti da su Podravci naučili živjeti s Romima i da su odnosi između Podravaca i Roma često bili dobri. Međuodnosi su bili poznati. Znalo se je, što se očekuje od suprotne strane i gotovo kao da su postojala određena nepisana pravila ponašanja Roma. Oni su popravljali kišobrane i krpali *rajngle* (lonce), izrađivali su drvene kuhače, kolje za vinovu lozu i ruže, a dubili su i korita raznih oblika i raznih veličina koja su se upotrebljavala u domaćinstvima i čija je trajnost bila dulja od emajliranih posuda slične namjene. Moja je obitelj u Virju imala veliko korito za *furenje* svinja kod klanja. To se korito posuđivalo i susjedima. Osim toga imali smo manja korita, a jedno takvo korito je vjerojatno služilo i kao kadića za kupanje beba, jer su onda metalne kadiće bile rijetke i skupe.

I moja najmilija pjesmica bila je vezana uz Rome, te ju znam i danas zapjevati. To je: »Grmi, sijeva, vrijeme se mijenja, a Ciganke, varošanke još iz sela nema«. Ne znam danas čitavu pjesmu, ali se sjećam da je dalje rečeno: »Čergo moja čergice od suhog si zlata«. Čerga je vezana uz Rome, kao što smo mi danas vezani uz dom i kuću. Ona im je bila utočište, mjesto obiteljskog života, rađanja i smrti. Pjesmica je bila odulja i šteta što ju danas ne znam čitavu. Još i danas mi bruji melodija te pjesme u glavi. Voljela sam i šarenu odjeću mladih Romkinja, njihove crne kose i žive oči te prelijepu djecu koju su često vodile sa sobom. Rome ne treba poistovjećivati s pokućarcima koji su dolazili iz područja Kočevja u današnjoj Sloveniji, a kasnije su se tim poslom bavili i Makedonci pa se jedan takav putujući trgovac iz Makedonije

pod imenom Tajčević nastanio sa ženom na zapuštenom zemljištu iza Hotela Car, nagomilavši oko svoje stračare mnoštvo starih stvari te je bio zapravo staretinar. Međutim on je obilazio sajmove i gradsku tržnicu i u svojoj velikoj torbi koju je držalo remenje za ramena nudio raznu sitnu robu. Tu je bilo svega i svačega što je privlačilo nas djecu. Bilo je tu malih nožića u obliku ribice, trakica za kosu s kožnatim cvjetićima u bijeloj, crvenoj i plavoj boji, malih okruglih zrcala, kožnatih novčanika, lula, češljica te staklenih prozirnih kuglica u raznom bojama (špekula), gumbića, kresiva i drugih sitnica. Početkom Drugog svjetskog rata Tajčević je osjetio da mu, iako nije bio Rom, prijeti opasnost te je otišao u partizane i vratio se iz rata kao posve drugi čovjek i nije se više bavio svojim ranijim poslom.

Meni su upali u oči i Romi smješteni na livadi nasuprot željezničke stanice u Novigradu Podravskom svaki put kada sam vlakom išla iz Koprivnice djeđu u Virje. Na livadi koja je vjerojatno nastala iskopom zemlje za podizanje željezničkog nasipa za vlak, nalazile su se čerge i šatori i gorjele su vatre oko kojih su trčkarala djeca i psi. Sve je to nestalo 1941. godine i nisam čula da je itko od Novigradaca to spomenuo u historiografiji, premda su se ljudi moje generacije morali sjećati tih Roma koji su zimu prezimljavali negdje drugdje, a ne na toj livadi. Pamtim i sviranje Cigana u gostionici »K Zagorcu« u Varaždinskoj ulici pred rat. Visoki ton ciganske violine i bubnja, te glas pjevačice čuli su se nadaleko za ljetnih noći, kada su putnici koji su čekali vlakove za Varaždin ili Đurđevac bili gosti u tom lokalnu, koji je bio posve drugačiji od drugih gradskih gostionica i točionica. Razuzdan, glasan.

Najviše podataka o Romima Podravine ipak je objavio Željko Bauman, ali je njegova knjiga tiskana u Sisku 1997. godine i stoga je njeno objavljivanje prošlo nezapaženo, osobito u Podravini.²⁷ Željko

Bauman vrlo uvjerljivo opisuje Rome koritare koji su izrađivali korita za kiseljenje kupusa, vinogradarske *klopotce* te mala korita za bebe, i drugo, a koji su se 1938. nastanili u Reki na močvarnoj livadi između željezničko okretničkog bloka i nogometnog igrališta te su taj prostor ogradili koljem na kojem su sušili rublje, ali i ribe i očerupane kokoši. Ti su Romi živjeli svojim posebnim životom.²⁸ Knjigu Željka Baumana kojeg su nazivali i »bijelim Ciganinom« zbog njegovog druženja s Ciganima, objavili su njegovi prijatelji i entuzijasti 1997. godine, dakle vjerojatno poslije Baumanove smrti. Knjiga je pisana sistemom miješanja vremena i sjećanja, ali smatram da u sjećanjima Baumana ipak ima i mnogo točnog, proživljenog, prepoznatljivog, jer nema razloga zašto bi on pustolovnog duha i čestog mijenjanja boravišta koji je proputovao i svijet iznosio neistine.

Baumanova sjećanja su nam dragocjena za život Roma u okolici Koprivnice pa i šire, jer je živio u Slavoniji i Srijemu opisivao i život Roma.²⁹ Nisu svi Romi bili istog plemena niti su imali isti način života, a razlikovali su se i jezikom. Snalazili su se na razne načine. Prihvaćali su obavljanje svih poslova radeći ne samo za novac već i za hranu. Neki su bili majstori u obradi drva pa su ih zvali koritari jer su izrađivali korita dubljenjem komada drveta. Bauman ukazuje da su Romi katoličke vjere rado nastavali područje Austro-Ugarske Monarhije, osobito istočne dijelove uz Dunav i Tisu sve od Transilvanije te su koristili mogućnost slobodnog kretanja unutar Monarhije naseljavajući se najkasnije u najzapadnijim dijelovima iste. Romi pra-

znici i Stjepan je bio prometnik i stanovao je do 1939. u zgradi željezničke stanice Mučna Reka. Baka Eleonora Hajdu bila je Mađarica te se u obitelji govorilo na više jezika. Otac je bio često premještan, prvo u Knin, a onda na stanici Dolac kod Perkovića gdje se teško živjelo. Poslije rata radio je u Bosni i nakon mnogo premještaja završio je u Sisku u kojem je i Željko Bauman proveo mladost i gdje je 1972. bio uhićen kao prolječar.

28 BAUMAN, Željko: *Ljetopis mučnoročki. Bitter Brook chronicle*. Zagreb: Nakladnik obitelj Bauman, 1997., 7.

29 BAUMAN, Željko: *Nav.dj.*, 26.

27 Željko Bauman je rođen 1930. godine. Otac Stjepan kao i djed Antun imali su njemačke korijene te su bili zaposleni na želje-

voslavne vjere miješali su se na području zapadnog Balkana s katoličkim Romima. Neki su bili i nekršteni i neupisani u matične knjige, ali većina onih koji su došli u Podravinu bili su katolici, barem nominalno. Isticali su u 19. stoljeću svoju pripadnost ugarskoj kruni, te su kao podanici iste stekli tu i zavičajnost u tijeku ratova s Osmanlijama, kada su počeli u austrijskim pukovnijama obavljati razne pomoćne poslove oko konja. U kasnijim valovima seobe na ove prostore dolaze i vlaški, dakle rumunjski i karavlaški Romi pravoslavne vjere, ali oni su nestalnijeg boravišta i često u neprijateljskim odnosima s Romima koritarima koji su se povukli na zapad najviše što su mogli. Rado se naseljavaju na granici vojne i civilne Hrvatske, gdje su se bavili i sitnom trgovinom, izbjegavajući carinske propise. No najradije su se bavili konjima, pa su to nastavili i nakon ukidanja Vojne krajine 1881. godine, često mijenjajući boravište. Bauman piše: »Rade Cigani korita, kace za kiseljenje kupusa, šefle³⁰, vinogradarske klopotce, mala korita za nošenje male djece, koja se onda rupcem prebačenim preko ramena nose tako da beba bude mater iznad lijevog boka. Zahvaljujući močvarnom gustišu, vrbama i šiblju, pletu Cigani i košare, to jest cekere, a onda ono što naprave prodaju za onoliko kuku ruza koliko stane u proizvedenu posudu.«³¹

Osim Roma koritara Bauman je opisao i život karavlaških Cigana zvanih Bagušari. Za tu vrstu Roma, kako piše Bauman, smatralo se da su poromanjeni i romanizirani ciganski Vlasi. Oni su bili agresivniji od Roma koritara i mijenjali su brže i lakše mjesta stanovanja, ali i taktike kontakata s domaćim stanovništvom. Svakako su bili mnogo grublji u međusobnim odnosima, ali i u odnosima sa strancima, pa i drugim Romima. Oni su jeftinom kupnjom nabavljene ili ukradene konje do Prvoga svjetskog rata tjerovali u Italiju, gdje su ti konji pretvarani u izvrsne kobasice čiju je recepturu usvojio i Đuro Gavrilović iz Petrinje u

19. stoljeću, kada je zbog rata Habsburške Monarhije s Italijom prekinuta trgovačka linija s tom zemljom za neko vrijeme. To je preusmjerilo i tjeranje konja prema Medimurju, a još više prema Baranji pa su konji završavali u Mađarskoj. Bauman piše da su se pri tome ljudi budili od buke kada su Romi tjerajući konje protutnjali selima. Neki su utovarivali konje nakon izgradnje željezničke pruge 1870. u teretne vagona na malim stanicama kakova je bila Mučna Reka, te su od toga imali korist i željezničari bez čije suradnje taj postupak ne bi bio moguć. Poslije 1912. kada je otvorena i podravska pruga cijelom dužinom osim cesta koriste se i vlakovi pa se iskrcaj tih konja za Mađarsku vrši u Baranji, koja je bila protkana željezničkim prugama. Željezničke stanice u Lepavini i Reki bile su stanice gdje su se obično ciganski konji istovarivali i onda »konjskom cestom«, opskrbljeni ilegalno putnicama vojnih nakupaca, ali i bez njih, tjerovali dalje na istok. Romi su prodavali konje i seljacima, ali je ta trgovina često bila na štetu kupca jer su Romi znali prirediti konja za prodaju, a prisutnost veterinara kod te prodaje bila je rijetka. Prema pisanju Baumana u taj su posao bili upleteni ilegalno i carinici. Romi Bagušari su putovali kolima koja su vukli konji sa cijelom svojom obitelji. Podizali su čerge (šatore) na usamljenim mjestima i tu se zadržali koliko je bilo potrebno i oportuno. Bauman je detaljno opisao ponašanje Bagušara prilikom tjeranja tih konja. Oni su se spretno i obilato služili bičevima čiji prasak je noću pri prolazu konja kroz sela izazivao strah kod stanovnika.³² Nisu bili dobri ni s koritarima. No pretpostavljam da je opis sukoba između Roma koritara i Bagušara vjerojatno ishitren, kao i navod da Đelekovčani i Hlebinci nisu htjeli zaštititi Bagušare od kojih je veliki broj stradao u sukobu s domaćim Romima pred Drugi svjetski rat, ali ih se jedan dio ipak domogao Pitomače koja je bila nastanjena mnogobrojnim Romima i koji su se dosta dobro

30 Kutlače.

31 BAUMAN, Željko: Nav.dj., *Idila*, 1.

32 BAUMAN, Željko: Nav.dj., 17–18.

već tada integrirali u cjelokupno društvo, te su se tu trajno nastanili.³³

Romi su njegovali svoje veze s jatacima u Podravini i Međimurju, jer je to bila najunosnija trgovina za Bagušare. Pri prolazu kroz Podravinu snabdijevali su se ponekad hranom od Roma koritara iako se međusobno nisu voljeli. Bagušari su bili često naoružani i nerijetko spremni na kavge, a koritari su bili vrlo miroljubivi.³⁴ Pred Drugi svjetski rat došlo je do sukoba između koritara i Bagušara kod Reke i koritari su se tada sukobili s Bagušarima. Prema pisanju Baumana koritari su pobili izvjestan broj Bagušara 1940. godine, a ostatak grupe se povukao prema Pitomači i dalje do Srijema, pa su vjerojatno i stradali u Jasenovcu, kuda su ustaše dopremili sve Rome iz Srijema i istočne Slavonije te ih pobili na Gradini. U spomen tog krvavog čina nedavno je otvoreno spomen groblje Potočari gdje se svaka godine obilježava njihovo stradanje.³⁵ Prema pisanju Baumana djevojke Bagušara bile su prave ljepotice koje su se oblačile u odjeću vrlo živih boja, preferirajući crvenu, crnu i žutu, a povremeno i zelenu. Djevojke su nosile traku oko čela. Nisu voljele bijelu ni plavu boju. Ovi Bagušari su se bavili potkivanjem konja, popravljanjem kišobrana i popravcima za koje je trebalo kovanje i baratanje vatrom, a uz vatru bili su održavani i posebni obredi koji su bili na granici halucinacije. No to su činili samo muškarci. Romkinje su se rjeđe drogirale i u kontaktu s domicilnim stanovništvom bile su direktnije, otvorenijih pogleda i izvrsnog opažanja te su za gatanje starije Romkinje dobivale bakšiš, a mlađe su znale za novac i zaplesati uz zvukove cimbalu. Bauman piše da su Bagušarke u prolazu kroz selo sve izluđivale i dobivale jaja, koščice od bundeve, *špek* i drugo te ih domaće žene

nisu voljele, bojeći se uroka, a možda i da se neki mladić zaluden ljepotom Romkinje ne pridruži Romima. U svojoj obitelji imam takav jedan slučaj, gdje se jedna sestra mogla djeda Matije Peršića priključila iz ljubavi Romima i nikada se više nije vratila u Ferdinandovac. Bagušari su uvijek dolazili iz veće udaljenosti i putovali su u većim grupama. Obično su pušili iz lula koje su se punile domaćom škijom koja je bila zabranjena za sađenje, jer je duhan bio državni monopol. Lule su palili kremenom i to pušenje bilo je gotovo ceremonijalno za skupinu od 30 do 35 Roma.³⁶

Bauman je uočio i vitalnost Roma. Opisao je i njihove zadnje dane 1941. godine, kada ih je vidio na željezničkoj stanici Mučna Reka, preplašene i uznemirene. Naime i »konjski put« preko Koprivnice, Podravske Slatine i Miholjca, preko Podravske Podgajaca i Valpova do Mađarske, kojim su Bagušari godinama tjerali noću ukradene konje u Mađarsku kao i put preko Koprivnice za Mađarsku kroz Lendavu bio je zatvoren. Oni su tada, kako piše Bauman krenuli prema Pitomači gdje je živjela ova čupava skupina Roma koji su primarno romske pripadnike bez obzira na pleme, pa su se neki tu i stalno nastanili, dok su drugi produžili put do Baranje odnosno do Mađarske, što je bio prastari ciganski put. Njihova sudbina i danas nije istražena.

Ne mogu, a da ne spomenem tragični genocid podravskih Roma 1941. godine.³⁷

Ustaše su ih odveli na prijevaru, obećavajući im preseljenje u neki drugi kraj, a naivni Romi su u to povjerovali ne slućeći prave namjere. Strpali su ih u teretne željezničke vagonu i odvezli ih u smrt te su postali bezimene žrtve ludog genocidnog ubijanja Roma i Židova u čitavoj Europi tijekom Drugoga svjetskog rata. Danas njihovo spomen groblje u Potočarima

33 BAUMAN, Źeljko: Nav.dj., 37–38.

34 BAUMAN, Źeljko: Nav.dj., 29.

35 BAUMAN, Źeljko: Nav.dj., 31.; DIMITRIJEVIĆ, Mira: *Dva pisma delegata ZAVNOH-a i KNOJ-a Zorka Goluba iz Barija 1944. godine.* // *Arhivski vjesnik*, 21-22, 1978-1979., 117–121. (Izvjestaji Zorka Goluba o Jasenovcu).

36 BAUMAN, Źeljko: Nav.dj. *Idila*, 9, 13–14, 271.

37 ŠKILJAN, Filip: *Romi u Podravini i Međimurju i ukljućenost u hrvatsko društvo: od predrasuda i stigmatizacije do socijalne distance i diskriminacije.* // *Podravina: časopis za multidisciplinarna istraživanja* XIII, 25, 2014., 141–159.

Tablica 1. Broj Roma u Podravini i Hrvatskoj od 1880. do 1931. godine.

Kotarevi i grad	1880.	1890.	1900.	1910.	1921.	1931.
Durđevac	5	34	364	424	204	507
Koprivnica	18	13	369	525	226	516
Grad Koprivnica	-	-	-	-	.	2
Ludbreg	5	14	23	175	?**	130
Uža Podravina	28	61	756	1144	430	1155
Hrvatska	3482	4893	7207	12267	5911	24284

svjedoči o tom zločinu, ali broj ubijenih muškaraca, žena i djece je još uvijek nepoznat.³⁸ Svakako je zanimljivo spomenuti da je doktor veterine Zorko Golub, asistent na Veterinarskom fakultetu u Zagrebu bio zbog komunizma zatočen jedno vrijeme u Jasenovcu, te je bio svjedokom dolaska brojnih romskih seljačkih kola prepunih žena i djece u Jasenovac gdje su bili ubijeni tijekom nekoliko noći na Gradini i vjerojatno bačeni u Savu. Zorko Golub je to opisao u svojim pismima ZAVNOH-u. I sam Golub je umro vrlo mlad od tuberkuloze koju je zaradio prilikom logorovanja, pa se nije izliječio ni u Bariju kuda je bio poslan na liječenje od partizanskog štaba. Njegova bista na Veterinarskom fakultetu svrstavala ga je među partizanske heroje.³⁹

5. Zaključak

Romi Hrvatske su u velikom broju stradali 1941. godine. Pri tome nije vođena nikakva evidencija.⁴⁰ Kao da nisu ljudi. Romi iz Žlebica, njih 223 bilo je odvedeno u Jasenovac, gdje su ubijeni i taj podatak je ušao u povijest tek na osnovu istraživa-

nja Zvonimira Despota.⁴¹ Netragom su nestali u ljeto 1941. i Romi s livade kraj željezničke stanice u Novigradu Podravskom i bilo mi je teško gledati iz vlaka pustu livadu na kojoj više nije bilo života, ni ciganskih vatri kakve sam pamtila od prije. Jednako tako bilo mi je tužno gledati napuštene ruševine baraka u Žlebicu, kuda me je oko 1973. godine dovezao *fićom* moj brat Branko Kolar. Rasla je trava, ležali su tu i tamo neki otpaci, ali nekadašnji bujni život na tom području zamijenile su samo ptice i lelujava trava. A ako je ljeti to djelovalo tako otužno kako li je to područje tek djelovalo zimi?

Romi u Europi pa i Romi u Podravini tema su o kojoj ni danas nije rečena završna riječ. No Vojak, Grgić, Bauman i drugi napisali su radove koji su spomenik trajniji od kamenog. Ova tema se više ne može zaobići niti sakriti. Ona pripada povijesti naše zemlje. Danas se Romi smatraju narodom i manjina su u mnogim državama u svijetu pa i kod nas. Oni su se poučeni stradanjima tijekom Drugog svjetskog rata uspjeli povezati, a kod nas i organizirati te se romistika može studirati na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Izradili su i rječnik romskog jezika, zahtijevajući da ga nauči svaki Rom. Mnogi su Romi shvatili da će im samo obrazovanje pomoći pri integraciji u društvo te dosta njih danas završava srednje škole, a neki i fakul-

38 LENGYEL KRIZMAN, Narcisa: *Prilog proučavanju terora u tzv. NDH: Sudbina Roma 1941-1945.* // Časopis za suvremenu povijest XVIII, 1, 1986., 29-42.

39 Zorko Golub je bio sin profesora Goluba koji je radio na koprivničkoj gimnaziji krajem Prvog svjetskog rata, te je bio autor proglašenja o potrebi dodjele zemlje bezemljašima.

40 LENGYEL KRIZMAN, Narcisa: Nav.dj., 29-42.

41 DESPOT, Zvonimir: *Vrijeme zločina – novi prilozi za povijest koprivničke Podravine 1941.-1948.* Zagreb; Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest – podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 2007., 400.

tete. Uzajamno poštovanje nacionalnih manjina i većinskog naroda preduvjet je za takav suživot pri čemu obje strane moraju još mnogo toga učiniti da se takav život i realizira.

Summary

Recollections from my notebook - Roma in central Podravina according to my memory and knowledge

This paper presents data from the literature on the life of Roma in the Podravina area during the nineteenth and the first half of the twentieth century. The influence of historical events on changes in their way of life is analyzed, with special emphasis on the legislation which regulated the Roma issue. In addition, the author cites several works of fine arts and literature on the topic of Roma, connecting them with her own memory of the Roma in the vicinity of Koprivnica, and thus pointing to the need for further research of this topic.

Literatura

- BAUMAN, Željko: *Ljetopis mučnoročki. Bitter Brook chronicle*. Zagreb: Nakladnik obitelj Bauman, 1997.
- CLEBERT, Jean-Paul: *Cigani*. Zagreb: Stvarnost, 1967.
- DIMITRIJEVIĆ, Mira: *Dva pisma delegata ZAVNOH-a i KNOJ-a Zorka Goluba iz Barija 1944. godine.* // Arhivski vjesnik, 21-22, 1978-1979.
- FANCEV, Franjo: *Iz prošlosti i sadašnjosti Cigana.* // Narodne novine, 287 (18. 11. 1912.) i 288 (19. 11. 1912.)
- HRVATIĆ, Neven; IVANČIĆ, Suzana: *Povijesno socijalna obilježja Roma u Hrvatskoj.* // Društvena istraživanja IX, 2-3, 2000. 251–288.
- J(AGIĆ), I(van): *Cigansko pitanje.* // Gospodarski list, 22 (20. 11. 1888.).
- JARNEVIĆ, Dragojla: *Dnevnik*. Karlovac: Matica hrvatska, 2000.
- KRČMAR, Stjepan: *PINTAR VIROVSKI, Ivan: Zaboravljeni pjesnik XIX. stoljeća.* // Podravski zbornik 1982 (ur. Franjo Horvatić), Koprivnica: Muzej grada Koprivnice, 1982., 165–168.
- MATASOVIĆ, Josip: *Cigani u doba terezijanstva i jozefinizma.* // Narodna starina 17, VIII, 2, 31. XII. 1928., 200–201. S popisom Cigana u Hrv. i Slavoniji 1781-1783.
- MILIVOJEVIĆ, Vladimir: *Reka. Povijest, priče, ljudi I*. Koprivnica: Muzej grada Koprivnice, 2018.
- *Nešto o Ciganima.* // Podravac, 7 (29. 4. 1902.), 3–4.
- PAVLEK MIŠKINA, Mihovil: *K agrarnom pitanju ili što ćemo s Ciganima?* // Razgovor I/1920, 2–3, 37–39.
- PINTAR VIROVSKI, I(van): *Cigani* // Neven. Zabavan, poučan i znanstveni list. (urednici dr. Josip Vranjicanji Dobrinović i prof. Vlatko Pacel) 17 (21. 7. 1858.), Uvodnik.
- TOMAC, Josip: *O položajstvu pod ciganskim šatorom.* // Podravac, 2 (16. 1. 1899.), 3.;
- VOJAK, Danijel: *Inicijativa Hrvatsko-slavonskoga gospodarskog društva za reguliranje »ciganskoga pitanja« u Hrvatskoj i Slavoniji potkraj XIX. st.* // Društvena istraživanja XVIII, 6 (104), 2009.
- VOJAK, Danijel: *Romi u Podravini (1880-1941).* // Podravina: časopis za multidisciplinarna istraživanja IV, 7, 2005.
- ZATLUKA, Ivan: *Ciganski problem.* // Podravske novine, 35 (3. 9. 1939.), 2.